

Невенка БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ

СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА У КОТОРСКОЈ КОМУНИ У XIV ВИЈЕКУ

Увод

Познато је да су за средњовјековну српску државу нарочити културни и трговачки значај имали Дубровник и Котор, урбана средишта средњег и јужног Јадрана. Посебно важну улогу имао је град Котор који је у склопу ове државе био од краја дванаестог па све до шездесетих година четрнаестог вијека. У том периоду град је израстао у моћан центар поморске и посредничке копнене трговине између унутрашњости Балканског полуострва и прекоморских земаља. Као аутономни и културно најразвијенији град и главна лука Србије, град је заправо представљао њена врата према западном свијету у политичком, економском и трговачком погледу¹. Таква улога и значај града учинили су да је био стално изложен утицају других средина, што је до нарочитог изражаја дошло у поступку стварања правне регулативе².

---

¹ О томе више код: М. Маловић-Букић, Српски приморски градови и Медитеран у средњем веку, у: Европа и Срби, Историјски институт САНУ, Београд 1996, стр. 135-141.

² О Котору и његовом историјском развоју је доста писано, нарочито од стране старијих историчара и истраживача. Најпознатија су дјела: И. Синдик, Комунално уредјење Котора од прве половине XII до друге половине XIV стољећа, САН, посебно издање, књ. CLXV, Београд 1950; И. Стјепчевић, Котор и Грбаљ, Сплит 1941; Превлака (хисторијска расправа), Загреб 1930, стр. 90, М. Милошевић, Грбаљске буне, XV стољећа, Загреб 1977, Институт за хрватску повијест, Радови 10; С. Мијушковић, I testi delle sentenze d'appello dei Collegi di Padova, Vicenza, Verona e Treviso su ricorsi da Cattaro, Atti del II Congresso internazionale della Societa Italiana di Storia dei Diritto, Firenze, MCMLXXI; Неке специфичности феудалних односа у Грбљу, Историјски записи, 1957, књ. XII, бр. 1; Шта значи појам влаштак?, Историјски записи, XXVI, књ. 30, бр. 3-4, 1973.; Statuta et leges civitatis Cathari, Годишњак

Досада извршена научна истраживања наших и страних историчара, нарочито старије генерације, релевантне архивске грађе о средњовјековном Котору су по свом значају изузетно вриједна и незаобилазна литература за сваког истраживача прошлости овог града и других средњовјековних приморских градова. Архивски материјал и постојећа литература остављају, упркос постигнутом, доста простора за додатна комплементарна истраживања. Посебно се по својој неистражености намећу правна питања, нарочито актуелизована од млађе генерације правних историчара са ових простора³.

Једно од значајних и недовољно обрађених питања из средњовјековне прошлости Котора је питање утицаја других средина на обликовање нормативних правила у комуни. С обзиром да је Котор почетком XIV вијека, захваљујући моћној матичној држави у залеђу, доживио просторну, демографску и трговачку експанзију, чини се врло занимљивим истражити структуру становништва Котора у том периоду, те на основу тога закључити на који су начин и у којој су мјери утицале на правни живот у комуни измијењене демографске прилике. Јасан одговор пружиће богата архивска грађа о свакодневном правним пословима которског становништва сачувана у судско нотарским књигама, те штампано латинично издање Статута града Котора из XIV вијека.⁴

Поморског музеја у Котору, III, 1954.; Б. Петрановић, О кметству по српском обичајном праву, по установама Душанова законика и штатутима далматинских градова, РАД, Загреб 1875, стр. 60-74. Од новијих историчара су најпознатији радови М. Маловић-Букић, Котор у XIII вијеку, Историјски институт САНУ, докторска теза, Београд 1989 и Л. Блехова-Челсбић, Жене средњовјековног Котора, ЦИД 2002. Детаљан попис старије и новије литературе која са разних аспеката третира средњовјековни Котор може се наћи код новијих истраживача правне прошлости Котора. Види код Н. Богојевић- Глушчевић, Својински односи у Котору у XIV вијеку, Универзитетска ријеч, Никшић 1992, стр. 250-259. као и у магистарској тези Н. Никезића, Правни положај жене у средњовјековном которском праву, Београд, 1999, Правни факултет, стр. 268.

³ Поменућемо само неке од њих: Н. Богојевић- Глушчевић, Својински односи у Котору у XIV вијеку, Универзитетска ријеч, Никшић 1992.; Уговор о купопродаји, КПЗ, Подгорица 1996; Из правне прошлости Котора, КПЗ, Подгорица 1997; ИЗ правног живота приморских градова, КПЗ, Подгорица 1999; Н. Никезић, Мираз у средњовјековном которском праву, Историјски записи, Подгорица 1999, стр. 23-25; Ж. Бујуклић, Правно уређење будванске комуне, Никшић, 1990.

⁴ У Архиву града Котора сачуван је средњовјековни Статут овог града Котора који је штампан у Млсцима 1616. године и 182 свеске манускрипта нотарских књига које се односе на период од XIII до XIX вијека. У архивима осталих средњовјековних јадранских и италијанских приморских градова сачувано је обиље материјала из приватноправног и јавноправног живота Котора и других приморских градова. Детаљније о томе у: Водич кроз архивску грађу, Државни архив Црне Горе у Котору, Котор 1982.

Тема ће бити истражена кроз обраду територије, становништва и правне регулативе града Котора. Рад ће бити стога подијељен у четири дијела: први у којем се објашњава територијални развитац которске комуне у XIV вијеку, други који се бави питањима структуре становништва у граду и дистрикту, трећи који се односи на структуру становништва у подручјима добијеним од Србије и четврти, закључни, у којему се анализира утицај и степен утицаја које су просторне и демографске промјене у том периоду извршиле на правни живот Котора.

ТЕРИТОРИЈА КОТОРСКЕ КОМУНЕ У XIV ВИЈЕКУ

1. Средњовјековна которска комуна је у доба свог највећег успона, у XIV вијеку, обухватала три просторне цјелине: урбано подручје Града, подручје непосредне градске околине и шире подручје, тзв. општински аграр. То је подручје, за градске прилике онога доба, заузимало релативно велику површину од двадесет четири хиљаде хектара. Поређења ради оно је по величини било једнако дубровачкој територији у то вријеме.⁵

Подаци о границама територија комуне могу се наћи у Статуту града, у којему је у неколико одредби експлицитно наведено шта чини територију Општине которске (*Communitatis Cathari*), и у нотарским књигама, којих за период који анализирамо имамо три са преко четири хиљаде исправа, из приватног живота которског и становништва из других приморских и прекоморских градова.

Град је најуже градско подручје смјештено унутар градских зидина (“*inter muros*”). У Статуту и нотарским исправама то је подручје означено као “*civitas*”, подручје “*intra muros*”, “*intra civitatem*”⁶, у којему су се као цјелине по свом значају истицали “*Crepis*”, “*Gurgitem*” и “*Iobia Sancti Triphonis*.” На основу подата-

---

⁵ М. Медини, *О развијку кметских и њежачких односа у Далмацији*, Задар 1920, стр. 92.

⁶ *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616, apud Robertum Mietum, capitulum, 111, 113* (у даљем тексту означен као *Stat. Cath., cap.*); А. Mayer, *Monumenta Catarensia*, вол. I, ЈАЗУ, Загреб 1951, Которски споменици. Прва књига которских нотарара од године 1326-1335, исправе: 191, 254, 345, 404, 417, 445, 636, 853, 915, 1082, 1087, 1092, 1144, 1172, 1229, 1315. (у даљем тексту означен као *Monumenta Catarensia*, књ. I, исп.); Которски споменици. Друга књига которских нотарара године 1329, 1332-1337, Подгорица, ЦАНУ, Загреб, ЈАЗУ, 1981, исправе: 22, 27, 221, 234, 320, 357, 485, 498, 523, 589, 605, 654, 683, 684, 686, 763, 794 и низ других (у даљем тексту означен као *Monumenta Catarensia*, књ. II, исп.).

ка из одредби Статута којим се означавају границе ондашњег "civitas Cattaro" или се посредно односе на то питање, може се закључити да је Град заузимао данашњу површину⁷.

Градско подручје је било изграђено као и сви ондашњи приморски градови⁸, као центар јавног, административног и робо-новчаног живота. На релативно малом простору изукрштаном јавним зградама, градским трговима, бројним црквама (било их је више од тридесет), улицама и објектима за обављање трговинске и занатске дјелатности и становање одвијао се сав приватни и официјелни живот града⁹. Међу побројаним градским објектима свакако се истицала катедрала св. Трипуна, односно трг ове цркве на којему су се одвијали најважнији послови у которској комуни (скупштинска засиједања, оглашавање општинских наредби, суђење и изрицање пресуда и склапали трговачки послови)¹⁰. Ова грађевина се истицала архитектонском љепотом која је чинила да је кроз читаву историју Котора била карактеристична црта у његовој физиономији.

Према истраживањима старијих историчара дошло се до прецизних података да је то подручје имало око 650 приватних кућа¹¹, што указује да је у то вријеме град био густо насељен¹². Настањен је, уз градску властелу и општинске чиновнике разних струка, претежно трговцима и занатлијама. Њихова интензивна дјелатност започета у другој половини XIII вијека поста-

⁷ Stat. Cath, cap. 111, 409 и 231.

⁸ Више код: Ђ. Стратимировић, *О прошлости и неимарству Боке Коџорске*, Споменик САН, књ. 28, Београд 1895, стр. 11-24.

⁹ Детаљније: И. Божић, *Немирно поморје XV века*, Српска књижевна задруга, Београд 1979, стр. 41-75; С. Накићановић, *Бока и насеља српских земаља у средњем веку*, Београд 1912, стр. 54; И. Синдик, *Комунално уређење Коџора од прве половине XII до друге половине XIV стољећа*, САН, посебно издање, књ. CLXV, Београд 1950, стр. 14

¹⁰ Више о томе код: И. Стјепчевић, *Вођа по Коџору*, Котор 1926; Катедрала св. Трипуна, Вјесник Археолошког хрватског друштва, бр. 51, Сплит 1940.

¹¹ Остаци приватних кућа из тог дијела града, међу којима се истиче кућа Николе Буће, протовестијара цара Душана, те подаци да су у Котору у то доба имали дворове Стеван Немања и утицајни страни трговци упућује на констатацију о изузетном умјетничком укусу которских становника. Више о томе код: И. Синдик, *Комунално уређење*, оп. цит, стр. 17-20.

¹² Детаљније: И. Стјепчевић, *Катедрала св. Трипуна*, Котор 1932, стр. 58; А. Мајер, Гдје је лежао стари Acrivium, Сплит, 1932, стр. 18; А. Мајер, *Catarensia*, Зборник Хисторијског института ЈАЗУ, Загреб 1954, стр. 95-109; К. Јиречек-Ј. Радонић, *Историја Срба*, том II, Београд 1972, стр. 86 и даље; Н. Фејић, *Коџорска ноћарска канцеларија у средњем веку*, Историјски часопис, књ. 27, Историјски институт, Београд 1980.

вила је темеље изузетном робоновчаном развоју града у XIV вијеку. Усљед пораста трговине повећао се и број градског становништва, што је неминовно доводило до низа других промјена у културном животу града у цјелини узев. Као јавно, привредно и трговачко средиште Град се у том периоду правно издвојио од осталих дјелова которске територије иако је, наравно, са њима чинио економску и територијалну цјелину¹³.

Низ одредби Статута у којима се уређује питање изгледа и одржавања градских улица, тргова, прописују правила и услови градње приватних и других граду неопходних јавних објеката, указују да је Град Котор тога доба уређен по стандардима осталих медитеранских средњовјековних градова.¹⁴

2. Непосредна градска околина у средњовјековном Котору називала се, као и у свим приморским градовима тога доба, Дистрикт. Из Дистрикта је град добијао свакодневне животне намирнице, па су зато то подручје и Град свуда у Далмацији чинили јединство “без којег средњовјековни градови не би могли бити оно што су заиста били.”¹⁵

Дистрикт је до XIV вијека био једино пољопривредно подручје которске комуне. Термин Дистрикт није изричито употребљен у Статуту у смислу означавања засебног дијела которске Општине. Ипак је из одредаба Статута лако уочити, да се увијек правила разлика између овог простора и градског средишта с једне, и овог простора и осталих крајева који су додати которској општини у XIV вијеку, с друге стране. То је нарочито дошло до изражаја у XIV вијеку када су разним интервентним мјерама которске Општине уређивани *sui generis* односи на земљи у непосредној градској околини и крупним аграрним комплексима ван ове територије.¹⁶

¹³ Више о томе код Н. Богојевић-Глушчевић, *Уговор о куйојрогаји у Којору у XIV вијеку*, КПЗ, Подгорица 1996, стр. 254.

¹⁴ Stat. Cath, cap. 231, De archivoltis super via Communis; cap. 232, De gaypsos et coquinis; cap. 233, De solaris supra tectum; cap. 235, De revolutione tecti; cap. 245, De pariete ligneo, inter duas domos faciendo ex lapidibus; cap. 238, De fenestris et balconibus; cap. 242; De portis non apriendis ex parte maris vel fluminis; cap. 224, De cloacis et privasiis. Види: А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана*, Скопље 1927, стр. 127 и даље.

¹⁵ Ј. Лучић, *Прожимање града и села у далмајинском њојасу у средњем вијеку*, Радови Института ЈАЗУ у Задру, Задар 1973, св. 20, стр. 212

¹⁶ Види: Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Којору у XIV вијеку*, Универзитетска ријеч, Никшић 1988, стр. 255

У Статуту Котора није експлицитно наведено шта чини територију Дистрикта. Доста јасна слика о територијалној распрострањености једне мале, али за економске прилике которске комуне доста значајне територије посредно се може сазнати из одредбе којом се прописују мјере за одржавање јавне безбједности у којој је споменут велики дио ондашњих насеља. Према том поглављу¹⁷ и нотарских докумената из XIV вијека,¹⁸ истраживачи су прецизно утврдили које су све области чиниле которски Дистрикт¹⁹. Према тим истраживањима саставни дио Дистрикта у XIV вијеку су били полуострво Врмац (са дванаест села и засеља)²⁰, Доброта до Љуте, Пераст и Превлака.²¹ Ипак треба истаћи да међу историчарима не постоји јединствено становиште о тачним годинама припадности ових крајева Дистрикту, но неспорно је да су сва ова подручја била у склопу Дистрикта у XIV

¹⁷ Stat. Cath, cap. 111, De damnifacis extra civitatem

¹⁸ Прве двије књиге документа из которског архива критички су приређене и објављене у издању ЈАЗУ и ЦАНУ: А. Mayer, Monumenta Catarensia, Прва књига которских нотара из године 1326-1331, ЈАЗУ, Загреб 1951; Monumenta Catarensia, књ. II, Друга књига которских нотара од године 1329, 1335-1337, ЈАЗУ и ЦАНУ, Загреб 1981. Трећа књига грађе која се односи на XIV вијек је необјављена и садржи преко двије хиљаде докумената из приватног и привредног живота Котора и сусједних градова и земаља. У которском архиву је означена као Канцеларијско-нотарски списи которске канцеларије, 1397-1402, Acta notarialia, vol III.

¹⁹ То назначаване је изузетно значајно за истраживаче и тумаче судско-нотарских списа, јер се тако може лако снаћи у разврставању грађе. Први научни радници који су се бавили изучавањем грађе которског архива су обавили тај посао и каснијим омогућили несметану и ефикаснију обраду релевантне грађе. Имена локалитета су мање помињана у Статуту него у нотарској грађи и важна су, осим правног, и са лингвистичког гледишта. Детаљно о томе код I. Стјепчевић, Ластва, оп. цит, стр 6-21.

²⁰ Данашње полуострво Врмац нема средњовјековну топографију. Неких села данас уопште нема (Levagno-Леван, Passigvlaum-Пасиглав, Jacheldo-Јакел до), а друга са сачуваним средњевјековним називима постоје (Прчањ-Percagna, Мрџеп-Marcepum, Веће брдо-Vuichie berdo, Ластва-Iastua, Тиват- Theodo, Црни Плат-Cerni Plato, Мрчевац-Marcevaz и Кавач-Cavez). Уп: П. Скок, Прилози к испитивању српско-хрватских имена мјеста, Рад ЈАЗУ, 224, Загреб 1921, стр. 139.

²¹ П. Буторац, Бока од најстаријих времена до Немањића, Прилог Вјеснику за Археолошко хрватско друштво, бр. 49, Сплит 1926-1927, стр. 71; И. Стјепчевић, Превлака, хисторијска расправа, Загреб 1930, стр. 4; М. Решетар, Der stochaviche Dialekt der serbo-kroatischen Sprache, Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung I, Sudslavische Dialektstudien Heft IV, Wien 1907, 102-104, 110, 112; K. Jireček, Die Romanen in den Städten dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, phil. Hist. Klasse, Bd. 48-49, Wien 1901-1904, 1, 59. Види и И. Синдик, оп. цит, стр. 19 и ширу литературу тамо наведену.

вијеку, што је за тему коју истражујемо од приоритетног значаја²².

3. Нови моменти у привредном животу града Котора са нарочито ојачалом улогом трговаца и занатлија и знатним повећањем броја становника учинили су да се которска комуна није већ крајем XIII и почетком XIV вијека могла у довољној мјери снабдијевати из сопственог окружења довољним количинама прехранбених намирница. Између осталих, то је био један од важних фактора који је у првим деценијама XIV вијека утицао на проширења територије которске комуне.

У првој половини XIV вијека Котор је добио од Србије²³, по економској важности и пространству, изузетно значајне области, Грбаљ, Бијелу, Крушевице и Леденице. Жупа Грбаљ, у исправама и Статуту означен као “Zorra de Gherbili”²⁴ је била “природан продужетак постојећег которског територија” и представља плодну житницу која је била извор прехранбених производа за град и градско становништво. Њена додјела Котору у другој половини 1306. године или почетком 1307. године²⁵ имала је у то вријеме и значајне политичке импликације. јер је проширивање територије у то доба био “један од највећих циљева которске властеле”²⁶.

Додјеливањем Грбља град је добио подручје од шеснаест миља дужине и шест миља ширине, крај који је у XIV вијеку давао приходе од 250-300 тона жита, а по неким подацима из Боличиног описа скадарског санџаката из 1614. године и још више, око седам хиљада стари жита годишње²⁷. Историјски подаци на

²² О томе код: Синдик, Комунално уређење, оп. цит. стр. 18-23; И. Стјепчевић, Котор и Грбаљ, Сплит 1941, стр. 120;; Превлака (хисторијска расправа), Загреб 1930, стр. 90; М. Накићеновић, Насеља српских земаља у средњем веку, Београд 1912, стр. 34-42.

²³ О тачној години додјеле Грбља Котору, дефинитивно је, након дугогодишњих размислажења водећих међуратних историчара прихваћено Стјепчевићево мишљење које је архивски најбоље документовано (Котор и Грбаљ, оп. цит. стр. 24.). Потврдио га је уз додатну елаборацију 1951. године И. Синдик у својој књизи Комунално уређење, оп. цит. стр. 28.

²⁴ Stat. Cath., cap. 212, De facto divisionis Zorra de Gherbili. Више о томе код Н. Богојевић-Глушчевић, Правни режим у областима које је Котор добио од Србије у првој половини XIV вијека, Историјски записи, бр. 3-4/2001, стр. 119-139.

²⁵ И. Стјепчевић, Котор и Грбаљ, оп. цит. стр. 24; И. Синдик, оп. цит. стр. 28.

²⁶ Историја Црне Горе, Подгорица 1972, том I, књ. 2, стр. 79.

²⁷ Ш. Љубић, *Боличин опис санџаката скадарског из 1614. године*, Старине, ЈАЗУ, XII, Загреб 1880, стр. 198; М. Милошевић, Грбальске буне XV стољећа, Институт за хрватску повијест, Радови, X, Загреб 1977, стр. 198.

основу којих би се могло сасвим поуздано тврдити о насељима и становништву Грбља не постоје. Досадашња сазнања о насељености Жупе још од најстаријих времена и претежно српском етимолошком поријеклу имена насеља, и становништва које је живјело на земљи, нијесу оспоравана.²⁸ Првобитни значај Грбља као "градске житнице" которске комуне само деценију након припадности Котору суштински је измијењен. Већ од треће деценије четрнаестог вијека постаје извором за богаћење которске властеле²⁹, што ће током дугог низа година, чак и након пада Котора под власт Венеције, бити узроком трзавица и судских спорова у которској "Communitas"³⁰.

Средином XIV вијека которско подручје је у односу на тринаести вијек било вишеструко увећано. Осим Грбља као пољопривредно подручје за обраду и експлоатацију Которанима је додијељена плодна и пространа Бијела³¹. За владавине Стефана Дечанског Општина је проширена брдовитим подручјем око Рисна (Crusevice i Ledenize) које јој је било изузетно значајно, скоро као и добијена обрадива земља, зато што јој је омогућавало надзор у одвијању караванске трговине са залеђем³². Которској комуни је у то доба припадала готово читава данашња Бока Которска, изузев Херцег-Новог и његове околине.

На свим подручјима которска комуна је имала потпуну аутономију (законодавну, управну и судску) у уређивању односа. По-

²⁸ М. Ј. Динић, *Јеган прилог за историју Грбља*, Прилози за класични језик и филологију, 17, Београд 1937, стр. 111-123. . Накићеновић, Бока. Насеља српских земаља, САН, 9, Београд 1913, стр. 542; И. Стјепчевић, оп. цит, стр. 18, 57, 86, 24; К. Јиречек-Ј. Радонић, *Историја Срба*, III, стр. 105; И. Синдик, *Комунално уређење*, оп. цит, стр. 27-29.

²⁹ Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Коџору у XIV вијеку*, Никшић 1988, стр. 198.

³⁰ О томе детаљно код: М. Милошевић, *Грбальске буне XV стољећа* Институт за хрватску повијест, Радови, X, Загреб 1977, стр. 189 -197; Н. Богојевић-Глушчевић, *Правни режим у областима које је Коџор добио од Србије у првој половини XIV вијека*, Историјски записи, бр. 3-4/2001, стр. 119-139, Е. П. Наумов, *Народно востјание в Коџор и которское областии*, Совјетскаакадемија, том III, Москва 1966; И. Стјепчевић, оп. цит., стр. 58-83.

³¹ У Статуу и нотарским документима означена као "terra sancti Petri" и "Biela": Stat. Cath, cap. 415, De terriis Gherbli, Ledenize et sancti Petri; Stat. Cath, cap. 423, De hominibus de Biela, Crusevice et de Ledenize.

³² Леденице су удолина изнад Рисна, кроз коју је од давнина водио пут преко Кривошија до Никшића и даље према унутрашњости Балканског полуострва. Како су у Кривошијама живјели Власи који су често пљачкали и нападали которске караване према Србији, јасно је од каквог је значаја био овај комуникацијски копнени чвор за Котор.

себним ад хоц донијетим прописима ова подручја су постала феуд которске општине. Специфични аграрно-правни режим, у основи различит од правног режима на земљи у другим крајевима Општине, уређен је за Грбаљ одредбом *De facto divisionis Zoppa de Gherbili*,³³ а одредбом *De hominibus de Biela, Crusevice et Ledenize* у осталим од Србије додијељеним крајевима³⁴

Добијена подручја, а посебно Грбаљ, су управо због своје економске важности била, нарочито, почев од седамдесетих година XIV вијека нападана од сусједних великаша³⁵. Которани су с разлогом били забринути за ове територије јер их је било врло тешко сачувати. Стога су доношењем прописа, који им гарантују стечене привилегије у овим областима без обзира на њиховог тренутног господара, покушали заштитити своје интересе.³⁶ О заиста великој неизвјесности и проблемима у погледу задржавања добијених територија свједоче уговори закључени међу властелом и зависним сељаштвом.³⁷ Без обзира на тешкоће Которани су успјели сачувати јурисдикцију на читавом свом територију³⁸ све до 1420. године³⁹.

---

³³ Stat. Cath, cap. 412

³⁴ Stat. Cath, cap. 423

³⁵ О великим проблемима које су Которани имали свједоче подаци из нотарских докумената с краја XIV вијека у којима которска општина, посредством млетачких власти склапа мир са нападачима. Занимљива је, примјера ради, исправа од 14. 12. 1395. године из необјављене грађе треће нотарске књиге которског архива у којој се наводи да Радица Црнојевић, по савјету венецијанског конзула, обећава и обавезује се которској општини "да неће нанијети никакву штету нити шта одузети жупи Грбаљ док је он држи, а да ће кроз одређено вријеме Жупу са људима вратити Општини". Судско-нотарски списи, књ. III, стр. 267, исп. 1.

³⁶ Stat. Cath, cap. 413, *De Zoppa de Gherbili, Biela, Lednize et alliiscontrati Communitati diversis acceptis, et restitutes* ("partes factae inter eos concives, stent, sicut divisae fuerunt cum hominibus, et quod omnes stent in partibus suis")

³⁷ Илустративан је за потврду ове констатације уговор закључен између патрона и зависног сељака који се обавезује да ће под пријетњом пада у дужничко ропство плаћати сваке године свом патрону своје дуговање са земље у три рате, али само у вријеме док је подручје на коме живи (Бијела) у саставу которске општине (*Monumenta Catarensia*), књ. II, исп. 462, Об. 10. 1333. године.

³⁸ Ова констатација није у потпуности тачна, будући да је Котор неколико пута, додуше, краткотрајно губио територије. Међутим, у цјелини гледано сво подручје је било под јурисдикцијом которске комуне.

³⁹ Котор је затражио заштиту моћне Млетачке републике и у њен састав ушао 1420. године. Детаљније код: М. Милошевић, *Дилеме економске пољитичке Млејачке републике према Котору*, Историјски записи, бр. -4, Титоград 1973, стр. 237-242.

СТАНОВНИШТВО ГРАДА И ДИСТРИКТА

1. Структура и занимање становништва у Граду и Дистрикту је било различито. То је условила, прије свега, различита улога и значај града као административног и трговинског и села као пољопривредног подручја. Град је поморско, привредно, занатско и трговачко средиште, мјесто живе робоначане разумјене. Све је у њему окренуто таквој дјелатности јер она омогућава даљи успон и престиж града. Робоначану привреду града држе трговци и занатлије, али и они који за ту привреду обављају низ других услужних дјелатности. Дистрикт је пољопривредно подручје, у својини, претежно владајућег слоја и слободног сељаштва. Са тог подручја се обезбјеђују, претежно експлоатацијом зависних сељака, неопходне намирнице за градско становништво.

Владајући слој становништва града Котора у средњем вијеку чинили су нобили ("nobiles", "sacra nobilitas")⁴⁰ чији припадници су, према одредбама Статута, били искључиви носиоци врховних законодавних, управних и судијских функција у комуни.⁴¹ У Котору је у XIV вијеку, према истраживањима Грегора Чремошника, живјело сто властеоских породица⁴². Чинили су једну деветину укупног градског становништва. Властела је била претежно романског поријекла⁴³. Почев, нарочито, од средине тринаестог вијека, властела постепено губи романски карактер

⁴⁰ Прва позната которска властела спомиње се у препису једне повеље из 1124. године. Међу дванаестицом поменутих у том препису налазила су се и три властелина са словенским именима - "Darbazza (романизовано име од Добрача), Micha de Belez, Goislavus Derze"; цит. пр. И. Синдик, оп. цит, стр. 43. О развиту власти детаљно код. А. Мариновић, *Развитак властели у средњовјековном Котору*, Хисторијски зборник X, 1957, 1-4, стр. 83-110.

⁴¹ Stat. Cath, cap. 2, De constitutione et electione consiliarorum Minoris Consilii, per quos debent elegi officiales; cap. 35, De iis qui possunt esse de Maiori Consilio, et quod maius Consilium esse non possit si in eodem ad minus non fuerint Consilarii quadraginta; cap. 39. О сличној организацији власти у свим далматинским комунама види код: Т. Раукар, *Друшћивене стјруктуре далматинске комуне у средњем вијеку*, Југословенски историјски часопис, бр. 1-4, 1978, стр. 45-64.

⁴² Г. Чремошник, *Которски дукаци и друге ластелине*, Гласник Земалског музеја, бр. 23-34/ 1921-1922, Сарајево 1922, стр. 184 ("delli quali gentilhoumeni sono casecento, de noi popolari veramente otto cento").

⁴³ К. Јиречек, *Die Romanen in den Stadten Dalmatiens wahrend des Mittelalters*, Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, no. 48-49, Wien 1901-1904, I, стр. 39.

и добија словенски⁴⁴. У том процесу славизације значајну улогу одиграле су познате великашке породице из которског залеђа. Женска дјеца из тих породица су удавана за которске нобиле⁴⁵. Тако се током XIV вијека у породичним именима јављају све више поред романских и словенска имена, што је случај и са личним именима у властеоским породицама.⁴⁶ У вишевијековном процесу превирања разних етничких елемената у Котору се, слично осталим далматинским градовима⁴⁷, матично романско језгро градског становништва измијенило. Оно је, уколико није нестало природним процесом одумирања, сукцесивно амалгамисано и временом у претежном броју инволвирано у словенско⁴⁸. При томе треба нагласити да тај процес није текао једносмјерно и да се многа властела, поријеклом Словени, издвајала и осјећала Романима због својих економских и класних интереса⁴⁹. Имајући у виду све наведено, сасвим је јасно што је у XIV вијеку которска властела била двојезична и што је уз официјелно латинично коришћено и ћилирилично писмо⁵⁰. Романски елеменат као препознатљива културна наслага из тих даљих времена траје и данас⁵¹.

Велику већину слободног градског становништва Котора чинили су пучани (“*populus*”, “*de popolo*”, “*populares*”). Упркос бројности нијесу имали одговарајућег вједла у највишим органима власти те је стога скоро читав XIV вијек обиљежен њиховим настојањима за остваривање таквих права. Кључна за рјешавање тог питања је 1361. година када је учешће пучана у власти де-

⁴⁴ Детаљно о томе код: Р. Ковијанић, Изумирање которске властеле, Историјски записи, XII, 1-2, Цетиње 1956, стр. 330-332; Ј. Ј. Мартиновић, Прилози проучавању генеалогије и хералдике знаменитих властеоских родова у Котору прве половине XIV вијека, Годишњак Поморског музеја у Котору, 1964/12., стр. 33-70.

⁴⁵ И. Синдик, оп. цит, стр. 39.

⁴⁶ К. Јирчек, оп. цит, II, 66.

⁴⁷ О брачним везама Которана и становника других градова и по том основу унијете измјену становништво Котора види код: Ј. Блехова-Челебић, *Жене средњовјековног Котора*, ЦИД, Подгорица, 2002, стр. 83-103.

⁴⁸ К. Јирчек, оп. цит, II, стр. 66

⁴⁹ И. Синдик, оп. цит, стр. 39

⁵⁰ У противном, како исправно тврди И. Синдик (оп. цит. стр. 39.), тешко би се могла разумјети велика улога которске властеле у средњовјековној Србији.

⁵¹ Види: Р. Ковијанић, *Друштвени животи средњовјековног Котора*, Бока, Херцег Нови, 01. 05. 1960; Р. Ковијанић - И. Стјепчевић, *Културни животи старог Котора* (XIV-XVIII вијек), том I-II, Цетиње 1957.

финитивно искључено посебном одредбом Статута града. Пучани су могли бити једино нижи административни чиновници који су службу обављали за мјесечну плату. Већина пучког становништва бавила се трговином и занатима. Њихово поријекло било је претежно словенско, мада је учешће романског елемента у пучким породицама у XIV вијеку, обично по женској линији, било присутно у значајној мјери. Ту се првенствено мисли на дјевојке из романских породица које су склапале бракове са пучанима. Дјеца из тако склопљених бракова нијесу сматрана правим потомцима романских породица, односно властелом и нијесу могли бити бирани у најважније органе власти⁵².

Како се може уочити из исправа о разним правним пословицама обављаним у Котору у XIV вијеку, градско становништво се увећавало појединачним, и масовним усељавањем. Појединачна усељавања везују се за трговце, занатлије и људи разних других услужних занимања обично из ближе или нешто даље околине града. До масовног усељавања сељаштва и појединаца из околине дошло је средином тог вијека⁵³. Осим исељавања извјесног броја породица до којег је дошло у великим трзавицама и борбе око превласти средином седамдесетих година⁵⁴, могло би се тврдити да је од тог периода па до двадесетих година петнаестог вијека састав и структура стално настањеног градског становништва Котора остала неизмијењена⁵⁵. Град Котор је био као и раније насељаван спорадично, а могућност за масовним насељава-

⁵² Илустрацију ове констатације налазимо у стилизацији и тексту члана 35. Статута којом је регулисан избор чланова Великог вијећа У одредби је експлицитно наведено да "нико сем племенити Нобили који могу доказати да су им преци по мушкој линији били чланови тог вијећа не могу бити бирани у Велико вијеће".

⁵³ Више о томе код Н. Богојевић-Глушчевић, *Миграције село-град у средњовјековном Котору* (XIV вијек), Зборник радова са научног скупа Село у Црној Гори, Црногорска академија наука и умјетности и Универзитет Црне Горе, Зборник радова, књ. 66, Подгорица 2004, стр. 217-220.

⁵⁴ Више о исељавању код: Д. Динић-Кнежевић, *Прилог проучавању миграција нашег становништва у Италију током XII и XIV вијека*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XIV/1, 1973, стр. 26; Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века, САНУ, Београд 1995, стр. 301; Б. Храбак, *Присуство Бокеља у сајамским трговима Анконске марке и Ланчану (до 1600. године)*, Бока, бр. 19, 1987, стр. 39-77.

⁵⁵ Подаци о томе налазе се у изворној грађи код М. Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601, *Genealogia dei cittadini Ragusei*, препис у Историјском институту САНУ, 8; цит. пр. И. Спидик, оп. цит, стр. 41, напомена бр. 11.

њем Града није више статутарно дозвољавана.

Град је, према сачуваним изворима из XIV вијека, био нарочито привлачан за трговце и занатлије из Бара, Улциња, Дубровника, Венеције, Србије и Подгорице. У Котору су живјели и бавили се трговином Барани Илија Загури, Миро Грубов Орсо и Стањо Медојевић⁵⁶. Стањо Медојевић је имао крајем XIV вијека три куће у граду⁵⁷. Почетком XIV вијека је Илија Загури купио кућу у Котору⁵⁸, а Миро Грубов Орсо је често изнајмљивао своје куће у граду тако стицао приходе⁵⁹. Били су настањени у Котору подгорички трговци Милоје Жупановић⁶⁰ и Бајко Ђиновић, ожењен Которанком⁶¹. Грађани и становници града били су трговци сребром и златом из Новог Брда, Ђорђе Црни⁶² и

⁵⁶ Види: Р. Ковијанић, *Бар и Барани у которским споменцима XIV и XV вијека*, Историјски записи, 1973/XXVI, књ. XXX, бр 3-4 стр. 219-231; 974/XXVII, књ. XXX, св. 1-2, стр. 123-140.

⁵⁷ Поред куће коју му је донијела у мираз Которанка Катарина 1397. године и која се налазила у самом центру града, он је у мају 1398. године имао дрвену кућу поред куће епископа превлачког и трећу, која се налазила поред куће нобила Марина Примитија коју је, почетком 1398. године, поклонио Гојку Ратиковићу. Судско нотарски списи, књ. III, стр. 434, исп. 2, 10. 04. 1397 (у даљем тексту означена као необјављена грађа) ("Nos Zango una cum uxore mea Staniza, sanonice matrimonium contrahimus cum Stagni filio de Medoye de Antibaro, nure cive et habitores Cathari, dedimus sibi filiam nostrum nomino Catharine in suam legitimum uxorem cum qua damus sibi pro dote et dotis unum domum dictae Stanize positam in Catharo in contrata sancta Marie Magdalene cum duobus vadrile prope domos Stephan, petrarus..."); Необјављена грађа, књ. III, стр. 446, исп. 1, 31. 05. 1398 ("Ego Stajij de Antibaro volo et confiteor...per meos domos lignamine...non preiudicet iuribus prefati dicti Episcop..."); Необјављена грађа, књ. III, стр. 508, исп. 1, 03. 01. 1398 ("Ego Stagnoe Medoyevich de Antibaro habitator Cathari do et dono...qua nulla ingratitudine ut offinsa per perpetuale revocarij Gaicho Raticovich cives et habitator Cathari domum meam positam in Catharo iuxta domos ser Marini Primutti et ab uno latere coniunctam...")

⁵⁸ Monumenta Catarensia, књ. I, исп. 1288, 08. 06. 1335 ("Ego Utecha, uxor condam Domagne Bellossi cum Dome, filia mea, vendo Elie Cagurii domum meam...pro perperis sexcentos...")

⁵⁹ Необјављена грађа, књ. IV, стр. 294, исп. 1 (... "et Miro de Orso de Antibaro, affectamus et locamus Bilano Medoevich et Vladussa uxorem Smalocla filia Cosize domum meum positam in Catharo...")

⁶⁰ Необјављена грађа, књ. V, стр. 922, исп. 1 ("Milloe Zupanovich de Podgorize vendidit Petrus Radussin de Ragusio, habitator Cathari...")

⁶¹ Необјављена грађа, књ. V, стр. 110, исп. 1 ("... Baichus Ginovich de Podgorice ad instrumentum venditionem faciendum... dedit, vendidit et tradidit... domum qui sint ...in Catharo...").

⁶² Ђорђе Црни је имао на Шурању кућу: Необјављена грађа, књ. III, стр. 418, исп. 1 ("...Ser Nicholo quondam Junij Bolize... fratrum Minorem de Catharo... quod domus positas in contrato Surane et alias sint Georgij Cernelij...")

Милко⁶³. Трговачке послове у Котору обављали су Климе Корвеш и његов син Лука из Улциња⁶⁴, Михаил Брчић из Шибеника⁶⁵, Климе Гоце, Никола Лукони и Јуније Волкошев из Дубровника⁶⁶, Јован, зет Которанина Венча из Подгорице⁶⁷ и многи други из унутрашњости.

Уз примамљиве трговачке послове, као мотив настањивања људи из других градова у Котор се може узети склапање брака са Которанкама. Которанке су у мираз редовно добијале кућу и некретнине, па су њихови мужеви, странци-досељеници, будући да имају некретнине лакше добијали статус которских грађана.⁶⁸

Најчешће су склапани бракови између Которанки и становника приморских градова. Тако се Драгош Ивановић из Бара 1335. године оженио Которанком и настанио у доњем дијелу града у кући коју је његова жена добила у мираз⁶⁹. Јонаш Богојевић, трубач, такође из Бара, био је прво становник града Ко-

⁶³ Милко је имао неколико кућа лоцираних у центру, што свједочи о положају и богатству овог српског трговца у Котору. Једна од њих се налазила покрај кућа которске властеле Дамјана Болице и Марина Мекше, а друга је била спојена са кућом угледног Которанина Радича Главића и ради исплате дуга заложена которском властелину Луки Болице 18. XI 1398. године Необјављена грађа, књ. III, стр. 648, 24. 02. 1399 ("...Milco de Nova Berda cives et habitator Cathari in pigno et pignori do Grubazo de Catharo unam camaram inferiorem .... prope domum ser Damianum de Boliza ..."); Необјављена грађа, књ. III, стр. 507, исп. 1, 03. 02. 1398 "Ego Dobrili, filius ... do, dono et concede, ...unam casalem meam positam in Catharo iuxta domum ser damian de Boliza et iuxta domum Milcko de Nova Berda et super..." Необјављена грађа, књ. III, стр. 607, исп. 1, 18. XI, 1398 ("Ego Milko de Nova Berda cives Catharensis impigno ser Luce de Boliza domum meam.... coniunctam cum domo Radich Glavich et super...").

⁶⁴ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 631, 04. 11. 1334 ("Ego Lucas Climi Ceruassi de Dulcigno,... pro matris mee et Vali...").

⁶⁵ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 680, 15. . 12. 1334 ("Nos Petrus... debere dare Michaeli Bercich de Sibenico ducatos...").

⁶⁶ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 84, 24. 08. 1332 ("Ego Matheus Abrae de Catharo...debere dare Clima de Goce et Nycola Lucari et Iunius Volkosce de Ragusio perperos...").

⁶⁷ Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 56, 18. 08. 1326 ("Ego Johannes de Potgorica, gener ac Venco...").

⁶⁸ Stat. Cath, cap. 225. Види код: Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Коџору у XIV вијеку*, Никшић, 1992, стр. 56-57.

⁶⁹ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 1693, 27. 05. 1336 ("... Ego dyaconus Valius dictus Sassus unum cum matre mea Brathe canonice contraho matrimonium cum Dragossio Iuanni de Antibaro camenario, dans sibi sororem meam... do sibi pro dote domum meum sub domo sancti Petri de Crepis...").

тора а потом, оженивши се, остао трајно настањен у њему.⁷⁰ Дубровчанин Радован пок. Доброша оженио се из богате которске породице Тецла добивши по миразном уговору из 1337. године, између осталог половину куће у Котору и винограде у Дистрикту града⁷¹. Кћерком познатог нобила которског Трипуна Белеција био је ожењен Валија Баста из Улциња, која је добила у мираз кућу са дућанима у центру Котора⁷². Златар Савин из Котора је у мираз дао братанични, која се удала за Богоја, сина Василијева из Трепче, собу у својој кући у Котору и земљишта у которском Дистрикту.⁷³ Јуроје, брат Иванов из Подгорице, оженио се у Котору, а жена Бита је од своје породице добила као мираз кућу у Котору и винограде у околини града⁷⁴. Милорад Радогостов из Будве, обућар, оженио се такође Которанком, којој је приликом закључивања брака дат мираз који су, уз бројне покретне ствари, чиниле куће у Котору и виногради у которском дистрикту⁷⁵.

Трговачке послове у првој половини XIV вијека у Котору су обављали Млечани Никола Босантего, Леонардо Балби, Никола Амадо, Никола Нигер, Јакобел Томадо, Јакобело Бисанти,

⁷⁰ Судско-нотарски списи, књ. V, стр. 105, исп. 1 ("Radoslawa, famula domini Marini de Pasqualis canonici contrahi matrimonium cum Jonasio Bogoevich, habitator Cathari... "); пр. I. Стјепчевић, Котор и Грбаљ, оп. цит, стр. 73.

⁷¹ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 1488 ("Ego Marinus de Tecla de Catharo canonice contraho matrimonium cum raduano condam Dobrousci de Ragusio, dans sibi filiam meam nomine Mare in suam legitimam uxorem, cum qua do sibi pro dote medietatem domus meeet vineam meam de Castica...").

⁷² Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 145 ("Ego Triphun condam Gregorii Beleci de Catharo canonice contraho matrimonium cum vali, filio Nycole basti de Dulcigno, dansi sibi pro dote domum meam cum vadrile iuxta filios...").

⁷³ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 389 ("Ego Sauinus aurifex canonice contraho matrimonium cum Bogoye, filio Basillii de Trepc, dans sibi... Iulianiae... uxorem... pro dote... umnam cameram de domo mea...").

⁷⁴ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 1544 ("Ego Stane, uxor quondam Vergne, canonice contraho matrimonium cum iuroye, fratre Yuan de Podgoric... filiam meam in legitimam uxorem... dote medietatem domum meum...").

⁷⁵ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 630 ("Ego Micho de Dochia. canonice contraho matrimonium... cum Mildrugo Radouslavi de Budua, calegario... dans sibi filiam meam... pro dote vineam meam... domum meam... "). Слични уговори могу се наћи у Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 142, 212, 251, 297, 308, 374, 388, 673, 708, 921, 1260; Monumenta Catarensia II, isp. 19, 589; Необјављена грађа, књ. V, стр. 105; књ. VII, стр. 10; књ. VIII, стр. 225 и низ других у којима је могуће пратити породице у неколико генерација током XIV и у XV вијеку.

Паулус Болани и низ других⁷⁶. Они нијесу били стални већ повремени становници града, али неопходни јер су битно утицали на привредне токове града. Обављали су велике трговинске трансакције са робама широке потрошње за свеукупно градско становништво. У граду су обично имали опуномоћене представнике из реда домаћих трговаца или нобила и само су изузетно остајали да се трајно настане у њему. Сигурно је да су знатно утицали на економске прилике у комуни. Неколицина од њих, као примјера ради Леонардо Балби који се сачинио тестамент у Котору 1327. године⁷⁷, имали су, нарочито током прве половине XIV вијека, енормна потраживања из трговачких послова са домаћим становништвом и залоге на некретнинама које се могу мјерити са најмоћнијим которским нобилима и трговцима⁷⁸.

На културни живот града су много утицали они Млечани⁷⁹ који су обављали неопходне нотарске и канцеларијске послове за општину которску, те љекари и апотекари. Познато је да су побројани стручњаци-salariati управо живјели у Котору због потреба града и нормалног функционисања градских служби, те да су у нормативном погледу њихови утицаји присутни, у одређеним ситуацијама чак пресудни. Уживали су, као и у Дубровнику⁸⁰, статус повлашћених которских грађана и становника града⁸¹. Школовани на ондашњим италијанским универзитетима гдје су се могли упознати са темељним постулатима средњовјековног *ius commune*, нотари и канцелари су уобличавали нормативна акта поштујући захтјеве времена и локалне специфично-

⁷⁶ Детаљно о поменутих трговцима на основу објављене и необјављене грађе код Н. Богојевић-Глушчевић, *Учешће Млечана у привредном животу Котора у XIV вијеку*, Историјски записи, Подгорица 2002, бр. 3-4, стр. 7-31.

⁷⁷ Monumenta Catrensia, knj. I, isp. 258, 28. 12. 1326 ("...ut moris est civitatis Cathari, michi notario infrascripto quandam cedulam scriptam presentauerit, dicens eam esse ultimum testamentum ser Leonardi Balbi de Venetiis...").

⁷⁸ Детаљно о томе код: С. Мијушковић, *I merzanti Veneciani a Cattaro durante il dominio di Nemanjići (1186-1367)*, Studi Veneciani, Firenca 1968; Н. Богојевић-Глушчевић, *Из њравне прошлости Котора*, КПЗ, Подгорица 1999, стр. 153-175.

⁷⁹ О млетачком утицају у ондашњој Европи види: Ј. Burchhardt, *Култура ренесансе у Италији, Матица Хрватска, Загреб 1953.*

⁸⁰ О salariатима као становништву дубровачке општине види код: И. Манкен, *Дубровачки њаџрицијати XV вијека*, САНУ, књ. ССXL, посебно издање, Београд 1960, стр. 80-82.

⁸¹ Stat. Cath., cap. 92 ("...Casibus Medici, Cancellarius et notarius, speciaris, et Berberius salariati nostril francetur, et habeantur, ut nostril nobiles et cives Cathari...").

сти которске комуне. При том не треба искључити друге мање видљиве, али ипак присутне културне утицаје које су доносили из својих матичних средина⁸². На посредан начин нотари и канцелари су били укључени у све друге животне поре града, крупну трговину разним увозно-извозним артиклима⁸³, и временом у другој половини XIV вијека, постали дио олигархијске врхушке града Котора. У том смислу нарочито илустративне податке дају миразни уговори њихових кћерки⁸⁴.

У граду су се осим трговаца и имућних занатлија били настањени многи слободни сељаци из которског залеђа и сиромашно становништво из других крајева. Честе миграције из села у град су иначе уобичајена појава за средњовјековне приморске градове тога времена⁸⁵. Досељени становници су у Котору радили као носачи, најамни радници, шегрти, а код градске властеле и као кућна послуга и робови-углавном су били физичка радна снага. Тако је, на примјер, Радуља из которске околине служила лекару Јакову из Осима⁸⁶. Миладин, син пок. Радише кројача из Котора, је у служби код трговца Марка Нигера из Венеције⁸⁷. Лијепа из Хума са кћерком је служила код Base de Salue из Котора.⁸⁸

⁸² О утицајима који су стизали из прекоморских крајева у градове на источнојадранским обалама види код: П. Рокаи, *Дубровник и Анконитанска Марка у средњем веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. 37, Нови сад 1995; А. Цвитанић, *Дојринос правника из италијанске регије Marche обликовању сјилијској сјайиујтарној љрава*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, XXIII, 1975, стр. 11-28.

⁸³ Monumenta Catarensia, књ. I, исп. 161, 205, 472, 618, 1173, 1262, 1302, 1310, 1311, 1324; Monumenta Catarensia, књ. II, исп. 896, 1059, 1081, 1284, 1682 и низ дрругих.

⁸⁴ Необјављена грађа, књ. III, стр. 401, исп. 1 ("Ego Seia uxor quondam Jacobi Milano de Parma, olim notarius una cum filio meo canonice contraho matrimonium... cum Gabrich filius quondam Micho Vrachien de catharo dantis sibi in suam uxorem legitimum Alegrina filia mea... in dotibus domum meam in Catharoy carubas duos in Gherbili in sdrebo Pasci de Vladi...")

⁸⁵ Детаљније: Н. Богојевић-Глушчевић, *Миџрације село-град у средњовјековном Кошору* (XIV вијек), Зборник радова са научног скупа Село у Црној Гори, Црногорска академија наука и умјетности и Универзитет Црне Горе, Зборник радова, књ. 66, Подгорица 2004, стр. 207-229

⁸⁶ Monumenta Catarensia, књ. I, исп. . 71, 05. 09. 1326 ("Ego quidem Radugla filia... concordo me cum magistro Jacobo de Auximo, medico de fisica in Catara, ac obligor sibi seruire hinc ad unum proximum completum sequentem")

⁸⁷ Судско-нотарски списи, књ. III, стр. 454, исп. 1, 05. 08. 1397 ("Ego Dobroslaue filius de Boriz de Vecheberda districtus Cathari do et pono Mladini filius condam Radus sartor de Catharo nepotum meum ipso parti volenti... ser Marcho Nigro de Venetiis mercatori in Catharo usque ad annos quinque... suam familiam...").

⁸⁸ Monumenta Catarensia, књ. I, исп. 808 ("Ego Bella de Cheleme loco me et filiam meam Dobroslaum Base de Salue ad serviendum sibi fideliter usque ad octo annos proxime venturos...").

У његовој служби је био и Јон Albanas, са женом и троје дјеце⁸⁹. Робиње су служиле код Паскала и Марина, синова Marina de Gosti.⁹⁰

Доброслава, Побил и Босил из Требиња су били робови Марка Шимунова из Котора⁹¹. Братислава из Стона је служила код Братислава Русина, сина Palme de Bene⁹².

2. Средином и у другој половини XIV вијека дошло је до измјене структуре становништва Котора. Куга која је харала ондашњом Европом погодила је и град Котор који је фактички остао преполовљен изгубивши много, нарочито радно ангажованог становништва. Стога је которска општина ради разлога попуњавања градских служби и обављања низа послова у привреди града («због тога што није имао ко радити») специјалном статутарном одредбом 225. из 1348. године дозволила под врло либералним условима насељавање града са homo de foris, тј. сељацима из залеђа⁹³. Десетак година касније донијета је још једна одредба којом се прецизирала претходна. Њоме је потврђено право цивитета тј. трајног настањивања у Граду и зависних сељака и кметова, с тим што је остваривање тог права условљено са посједовањем непокретности и благовременим плаћањем општинских «angaria». У противном ранијим власницима ове категорије становника било је дозвољено да их поновно врате на своја сеоска имања у року од пола године од доношења овог прописа⁹⁴. Законодавац је овим одредбама ријешити тежак задатак међусобног усклађивања потреба за радном сна-

⁸⁹ Monumenta Catarensia, knj. I, isp 152 ("Ego Jon Albanensis una cum uxore mea Maria et duobus filiis, quorum unus vocatur Petrus et alter Nycola, et una filia vocata Chiura recommendamus nos Basilio de Salve de Cataro...").

⁹⁰ Monumenta Catarensia, knj. I, isp 487 ("...Pascalis et marinus fraters, filii condam marci de Gosti, inter se duas ancillas diuiserunt....").

⁹¹ Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 171 ("Prialelli, filius Drasislauri de Tripigni, vendo marco Symionis de cataro unam ancillam nomine Dobroslauam et duos serruos paruulos, quorum nomina sunt Pribilus et Bosil...").

⁹² Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 245 ("Nos Bratuy, filius Radoglaui, et Iuanno Virdesa, cosine, et Godimirus, consanguineus Brathoslaue, filie Miloslaue de Stanno, damus et locamus dictam Bratoshlaum Rusino, filio Palme de Bene, et standum sum eo et seruiendum sibi...").

⁹³ Stat. Cath, cap. 225.

⁹⁴ Stat. Cath, cap. 229 ("... de cetero perpetuo observandum, quod omnes homines, aut villani, seu Possanici alicuius, qui venerunt, et sunt in civitate, et facias angarias eiusdem, et habent partem metochiae, patronus suus nullo modo possit dictum hominem de civitate extrahere, nec habeat aliquid facere cum ipso cum cartis, vel sine occasione servitutis...").

гом у селу и граду. Очигледно је, да је, временским ограничавањем могућности ранијих господара да сељаци врате на село предност дати граду, јер су у том моменту потребе за градском радном снагом према схватању которских власти предначиле у односу на оне на селу.

Подаци из исправа из друге половине XIV вијека указују да је которска општина успјела да град насели потребним становништвом и да га задржи. Лична слобода и могућност да се осигура боља сопствена егзистенција од оне на селу мотивисала је зависне сељаци да испуњавају тражене услове и сопствену и будућност чланова своје породице везују за град. На основу исправа могуће је ипак закључити да је, без обзира на повољне услове насељавања, очекивани већи прилив сељаштва који је истовремено и стекао которски *civitet* изостао. Градски услови живота учинили су да су само поједини и најспособнији од свих досељених становника толико економски ојачали да могу постати *cives*. Тако се у исправама с краја XIV вијека као уговарачи, било на страни повјериоца или дужника, помињу често »становници« (*habitatores*), некад зависни сељаци из которске околине, а знатно рјеђе грађани (*cives communitatis Cathari*, некад зависни људи которског нобила), мада број ни једних ни других није у односу на укупан број закључених правних послова занемарљив.

У исправи од 30. септембра 1397. године помиње се као становник Котора Николај, зет Радошев, некад човјек Јакова Трипуна Пасквалија из которског дистрикта⁹⁵. Као становници града и истовремено которски грађани у то вријеме су били зависни сељаци-влаштаци из залеђа Милота и Синоје⁹⁶ и Никола Близичућа из Кавча⁹⁷ који су склапали разне приватно-правне послове у Котору. Которски грађани су, уз Милосава, сина Ратикова

---

⁹⁵ Судско-нотарски списи, књ. III, стр. 467, исп. 1, 30. 09. 1397 ("Ego Marco... per perpetuale revoocarij Nicholao genero Radosse olim homini ser jacobi Triphonis Pasqualis nunc habitator Cathari...")

⁹⁶ Необјављена грађа, књ. III, стр. 332, исп. 1, 06. 07. 1396 ("Ego presbiter Michael de Basta... appigno domum meum... coniunctam cum domo Sinoye Vlastachus ab alio latere coniunctam cum domo Millote Vlastachus...")

⁹⁷ Необјављена грађа, књ. III, исп. 571, 06. 08. 1398 ("Ego Jaroslua, uxor Nixa de Blisichucae, habitatores Cathari confiteor").

из Кавча⁹⁸, и Медоја и Musibrata Scabaus⁹⁹, постали Остоја и Радица, синови Радослава Паштровића¹⁰⁰, Андрија Кањош¹⁰¹ и четири брата Грубачевића из Паштровића¹⁰².

Из типизираних миразних уговора¹⁰³ и правних послова куповине, продаје, залоге, даровања и других произлази да је градско подручје било врло примамљиво за насељавање и да је са успоном града расла и његова насељеност. Сваки дошљак у Котор, обично трговац и занатлија, оженивши се остајао је да трајно живи у њему. С обзиром да је долазио са подручја исте културне провинцијенције, са сличном правном регулативом градског комуналног живота и свега што са собом носи развој средњовјековних приморских градова у економском полету, врло брзо се уклапао у све промјене које је за собом носио нагли развој града. Истовремено доносио је са собом и сопствене обичаје, локалне културне специфичности средине из које је долазио са особеним рјешења насталих проблема, које су могле у одговарајућем контексту утицати на прилике и живот у граду. Илустративан је у том погледу један податак из нотарске карте убиље жене 1335. године којом се тврдокорни Которани, заклетни тумачи и поштоваоци правне регуле, одричу поштовања сопственог нормативног акта због новонасталих нетрпељивости у комуни које су настале због неблаговремених исплата дуговања неких которских трговаца Млечанима.¹⁰⁴ Слични спорови са сусједним

⁹⁸ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 38 (*Milloslauus, filius Radici de Caucece, fuit receptus per iuduces Cathari in ciuem...*)

⁹⁹ Monumenta Catarensia, knj. I, isp 1083 (*Nos Communitatis Catharensis... recepisse... in nostrum concium dilictum Medoye Scabaus cum fratre suo Musibrat, ...*)

¹⁰⁰ Необјављена грађа, књ. III, стр. 616 (*... Comes Cathari, iudicibus... concordamus et concordia cum Ostoi et Radico fratribus et filius quondam Radoslaus Pastrovich per hinc modum... recepimus et volumus esse nostros cives Cathari...*)

¹⁰¹ Необјављена грађа, књ. III, стр. 613, исп 1, 09. 12. 1398 (*Ego Abndreas cagnos cives et habitatores Cathari confiteor...*); Сл: Необјављена грађа, књ. III, стр. 457, 18. 08. 1398.

¹⁰² Необјављена грађа, књ. IX, стр. 74 (*... Radinos, Alixa, Dabisinus et Stefanus, fratres Grubacevich de Pastrovichio personaliter omnimodam suam iure...*)

¹⁰³ О томе види и код: М. Милошевић, *Aspetti della vita familiare in Kotor, Atti del Convegno internazionale, La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal 400 al 600*, Roma 1986; Н. Никезић, *Мираз у средњовјековном койџорском њрау*, Историјски записи, Подгорица 1998, бр. 1, стр. 1-24; *Правни субјективнијеи жене у средњовјековном Койџору* (XIV вијек), Зборник са Округлог стола Историјског инетитута Црне Горе* Средњовјековна историја Црне Горе као поље истраживања, Подгорица 1999, стр. 223-233.

¹⁰⁴ Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 1016. У тексту ове исправе је записано, између осталог и овак: *заклетим судијама града наређује се да при исплати дугова млечачким трговцима суде мимо и не базирајући се на Статут*.

градovima расправљали су се на другачији начин, односно уз стриктно поштовање реципроцитета и норми које та питања регулишу¹⁰⁵.

Посебним законским мјерама средином XIV вијека градско становништво је насељено словенским становништвом из ближег и даљег залеђа. Оно је првенствено настањено у град да би задовољило неопходно функционисање градских служби. Међутим, оно је и са других аспеката много учинило за културни живот града у цјелини. Многи склопљени бракови с досељеницима из других крајева и низ других међусобних пословних и породичних веза учинили су да је преплитање и међутицај разних култура на овом простору био неминован. Владајућа властела са официјелним прописима, страни и домаћи трговци и занатлије са својим пословним узансама и обичајима, слободно и зависно домаће и страно становништво разног имовног стања, робље, кућна послуга, кметови и слободно сељаштво са својим старим, новоствореним и реципираним обичајима су чинили разуђену структуру градског становништва Котора XIV вијека. Живот града и људи у њему одвијао се у својеврсном културном миљеу сазданом од споја традиционалног и новог, прилагођеног фактичким потребама развоја. Значајан удио у тим новинама уносило је и условљавало досељено становништво и трговачки и занатски слој которског грађанства¹⁰⁶.

СТАНОВНИШТВО У ОСТАЛИМ КРАЈЕВИМА КОМУНЕ

Читаву територију коју је стекла у XIV вијеку од Србије которска општина је подијелила као своја феудална имања которској властели и најбогатијим пучаима¹⁰⁷. Начин њихове подјеле

---

¹⁰⁵ Тако је примјера ради, уговор између Котора и Дубровника закључен 1279. године гарантовао неповредивост и сигурност добара која су грађани једног имали на подручју другог града. Види: Историја Црне Горе, Титоград 1978, књ. 2, том I, стр. 42.

¹⁰⁶ Више о овим процесима види код: А. Гуревич, *Категорије средњовјековне културе*, Матица српска, Нови Сад, 1994, стр. 378.

¹⁰⁷ Грбальски катастар из XIV вијека, првобитни и још један накнадно сачињени није су сачувани. Сачуван је катастик из XV вијека на основу којег је могуће извршити попис власника карата у Грбљу. Нажалост нас интересује XIV вијек и у том дијелу смо ускраћени за податке. Драгоцјена сазнања добијамо из исправа о правним пословима которског грађанства и властеле која је била власник карата у Грбљу. Исти извор имамо и када су у питању остали крајеви добијени од Србије.

прецизно је уређен у почетку са двије статутарне одредбе, прве из 1334. године која се односи на Грбаљ¹⁰⁸ и друге за остале крајеве¹⁰⁹, а потом и са још неколико током XIV вијека¹¹⁰. Из ових прописа произлази да су људи затечени на тим земљама остајали да и даље живе на њима и дијеле њихову правну судбину, тј. били су зависни људи патрона добијене земље. Оваква подјела земље и људи проглашена је трајном и само се могла по општинском одобрењу промијенити¹¹¹. Одредба донијета 1366. године показује да је Општина и олигархијски управљачки врх задржао све привилегије за себе и да је сваки странац или његов потомак, без обзира што је постао которски грађанин и становник био искључен из подјеле земље и људи у Грбљу¹¹².

Такво одређење законодавца заживјело је у свакодневној пракси. Посадници и зависни људи у Грбљу припадају ономе ко држи земљу, па било да је то патрон земље, закупац, наследник патрона, држалац земље добијене у мираз. У разним правним пословима закљученим са патронима земаља наглашава се да се земља добија са »људима који су на тим земљама«, да је држање земаља и људи на њима вјечито (*in aeternum*) за држаоца земље и његове наследнике. Тако, примјера ради земљу добила удовица Пашка Гусе приликом подјеле заоставштине¹¹³, Лука пок. Јакова Бенова по основу тестаментa¹¹⁴, Миха Крагујев из уговора о закупу земље у Грбљу када му је уз земљиште дат и посадник Групша¹¹⁵, Трипун Јакова Пасљуали у два наврата¹¹⁶ приликом куповине празних карата у Грбљу¹¹⁷.

¹⁰⁸ Stat. Cath, cap. 412, De facto divisionis Zoppa de Gherbili

¹⁰⁹ Stat. Cath, cap. 423, De hominibus de Biela, Crusevice et de Ledenice

¹¹⁰ Stat. Cath, cap. 415, De terris Gherbili, Ledenice et sancti Petri; cap. 433, De terris de Gherbili venditis, donatis, alienatis vel oppignorqtis, aut communitatis; cap. 419, De consuetudinem Zoppe de Gherbili et aliarum contratorum Communis

¹¹¹ Stat. Cath, cap. 412, 1334. година; Stat. Cath, cap. 433, 1339. година

¹¹² Детаљно о томе код Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Коћору*, оп. цит, стр. 165-207.

¹¹³ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 505

¹¹⁴ Monumenta Catarensia, knj. II, isp 1389.

¹¹⁵ Monumenta Catarensia, knj. II, isp 1528.

¹¹⁶ Необјављена грађа, књ. III, стр. 250, исп. 1, 11. 11. 1398 ("... Triphonis Pasqualis de dicta civitate recipienti caratos, villanos, hortos, terras et cosaros positas in zoppa nostra de Gherbili...".)

¹¹⁷ Необјављена грађа, књ. III, стр. 436, исп. 1, 16. 04. 1397 ("...vendimus ser Jacobo Triphonis Pasqualis... caratos duos positas in zoppa nostra de Gherbili in sdrebo... cum Boislavo Crnoper et fratre suo et cum... dictos hominibus fuerunt").

Било је забрањено узимање туђих посадника и њихово одвођење на своја имања. Пресуде у споровима такве врсте обавезивале су осуђеног на повратак зависних људи на имање свог патрона¹¹⁸.

Према подацима из исправа земљу у Леденицама је имала которска властела Јуније Бугон, Тодор Гиманој, Иван Сарани, Петар Бугонов, Марко Симионов, Јуније Болица, Јелена, жена Марина Болице, златар Мирко, каменар Браноје. Земље у Грбљу су имали претежно властеоске породице Бућа, Бисанти, Болице, Драго, Басили, Мекше, Лекиа, Абрае, Гости, Голије, Бене, Крагуј, затим златари Групша и Трипо Косица, мачар Петар Амадеј, дрводјелац Доброслав Матаруга, кројач Вилим, нотар Јаков из Парме, Стањо Медојевић и низ других¹¹⁹.

Зависни сељаци из Грбља, Жупљани су, како се може закључити из Статута и исправа, словенског поријекла. У Статуу су означавани као "Sclavi", "villani", "hominibus de Zoppe"¹²⁰. У нотарским документима се најчешће помињу у пословима које закључују њихови патрони. Уписивани су у исправама као зависни људи свог патрона. Усамљени примјери правних послова које закључују неки Жупљани показују да се упркос зависности до краја свог живота њихов положај могао имовински побољшавати. Могли су имати имовину, чак и некретнине у градском подручју Котора. Илустрацију овог навода налазимо у једном уговору с краја XIV вијеку у којму се као уговорна страна помиње Павле Батутић, зависни сељак Џиве Буће из Грбља, који је ради исплате дуга zaloжио своју кућу у Котору

¹¹⁸ Тако је, примјера ради, у спору из 1396. године заступник, у име туженог Никше Баске, на суду изјавио "да се два човјека-Стојан са два сина и са породицом и Бруко са братом Рајмондом и породицом, који припадају Николи пок. Јунија Болице и његовом брату Лампру, сада налазе на земљишту туженог у жупи Грбаљ у ждребу Трипа Јакагне и да се тужени Никша обавезује да ће на Николино и Лампрово земљиште вратити ове људе са породицама"; Необјављена грађа, књ. III, стр. 3, исп. 1, 13. 06. 1398 ("...procurator Nixa Gaculov... quod duos homines scilicet Stojan cum duobus filiis et familia sua et brucho cum fratre Raimond cum familia sua sunt et esse debeant ser Nicholaus quondam Junii Marini de Bolica et fratris sui Lampri qui homines manent ad presens... terram predictorum Benci et Nixe in Zoppa...").

¹¹⁹ Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 929, 1260, 470, 248, 629, 1034; Monumenta Catrensia, knj. II, isp. 126, 806, 468, 265, 350, 197, 382, 727, 1435, 505, 1389, 1065, 1066, 1026, 1042; Необјављена грађа, књ. III, стр. 435, исп. 1, 11. 04. 1397, стр. 401, исп. 1, 07. 02. 1397. и низ других.

¹²⁰ Stat. Cath, cap. 412.

Милоју Палташићу¹²¹.

“*Homines de Zoppa*“, иако зависни људи, нијесу били без икаквих права и изложени самовољи патрона. Били су заштићени од општине као и сви зависни сељаци, иако се и читав вијек након припадности Котору нијесу осјећали кметовима которске комуне. У једној жалби упућеној венецијанским властима у XV вијеку они дословце кажу да су од давнина били само становници Жупе, а не као што то мисле Которани њихови посадници, као остали у которском Дистрикту и на другим мјестима¹²². Грбљани су на суду полагали заклетву по својим обичајима¹²³. Није им судио патрон земље већ су се за све несугласице са патроном обраћали редовном которском суду. Унутрашње спорове међу Жупљанима рјешавали су управници и судије Жупе¹²⁴. Мимо статutom утврђених обавеза према патрону и Општини Грбљанин је лично слободан. Самостално је могао да склапа правне послове. Забиљежени су такви уговори код давања стокe на испашу¹²⁵, у реализацији неких дуговања¹²⁶, додјељивања мираза¹²⁷. Интересантно је да је Грбљанин могао закључивати брак са пучанком која му је, како показује исправа из 1332. године, могла донијети у мираз, између осталог, и земље у Грбљу¹²⁸.

Грбаљ је у XIV вијеку био, осим Словенима, Жупљанима који су се у тренутку додјеле Грбља Котору налазили на земљи,

¹²¹ Необјављена грађа, књ. III, стр. 289, исп. 1, 12. 03. 1396; Уп: С. Мијушковић, *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу*, Историјски записи, књ. XII, 1957, бр. 1-2, стр. 271-275.

¹²² Необјављена грађа, књ. IV, стр. 51 (“...che li homini de Zupa nono posadnici saluo habitatori il qua sono sempre stati habita ori de Zupa...”); О положају Жупљана у XV вијеку, времену писања ове тужбе упућене Млечанима, види више код: И. Стјепчевић, Превлака, оп. цит. *сјр.* 107 и даље; И. Синдик, *Комунално уређење*, оп. цит. стр. 60-62.

¹²³ Stat. Cath., cap. 424, De consuetudinibus homines de Gherbili (“...quod homines de Gherbili iurent in questionibus suis, secundum consuetudines suas...”).

¹²⁴ Stat. Cath., cap. 417 и cap. 414, De Rectoribus Zoppa de Gherbili

¹²⁵ Monumenta Catrensia, knj. I, isp. 390; Monumenta Catarensia, књ. II, исп. 370 (“...Nos Gineci et Jon fraters, filii condam Bratice Scoromirich de Gherbili. Confitemur nos recepisse a Petro Polenarii...”).

¹²⁶ Monumenta Catrensia, knj. II, isp. 52

¹²⁷ Monumenta Catrensia, knj. II, isp. 51

¹²⁸ Monumenta Catrensia, knj. II, isp. 51 (“...Ego Jache, uxor Grube de Pribitico, canonicе contraho matrimonium cum Juroe, filio Gherdoba Junanconich de Gherbili, dans sibi filiam meam...et tantum de terra de Gurbiliyquantum poterunt seminari tri staria frumenti...”).

насељен и несловенским становништвом, Албанцима и досељеницима из других крајева. Насељавање Грбља је свакако проистекло из потребе патрона да се (тамо гдје нијесу имали земљу насељену Грбљанима) обезбиједе радном снагом. Уз то треба имати у виду да је которској властели поред ратарских, било неопходно обављање и других послова, за које јој нијесу били најпогоднији Жупљани везани за земљу.¹²⁹

Број тако досељених лица није био занемарљив будући да је которска општина законским путем регулисала њихово насељавање и услове под којима су могли бити настањени на територији која је припадала патрону.¹³⁰

Албанци и други дошљаци су приликом насељавања склапали са патроном уговор о ступању у посадништво. Имали су иста права и обавезе према патрону и Општини као и зависни људи у осталим крајевима которске комуне. Досељеник је обавезан "venire et stare in sdrebo in Gherbili sicut alli Possanici"¹³¹ и плаћати "angarias" которској комуни.¹³²

Судећи по жалбама против Которана које су Грбљани упутили венецијанским властима почетком XV вијека може се закључити да су Грбљани због »доласка људи и насељеника из других крајева« имали доста проблема, јер су, између осталог, како се каже у једној жалби из 1428. године., »патрони земаља уводили у њихове куће те досељенике с обзиром да су од њих добијали више, хтјели су чак и земље које Грбљани обрађују уступити њима«¹³³. Тиме се одступало од основног права Грбљана установљеног одредбом 423. которског статута о томе да се они не могу узнемиравати у држању земаља, кућа и осталих непокретности на којима живе¹³⁴.

Угрожавање виталних интереса старосједлачког становни-

¹²⁹ Monumenta Catarensis, knj. I, isp. 390; Monumenta Catarensis, књ. II, исп. 370.

¹³⁰ Stat. Cath., cap. 418 ("...omnes Arbanenses, qui sunt in specialitate nostrorum civium... solvent et faciant... nostri communitatis sicut faciunt cetera Possanici dictae Zoppe de Gherbili... ... dicto Arnensi terminum quindecim dierum... qui si sortem infra dictum terminum... solvat patrono terre, ubi dictus Arbanensis steterit yperperos vigintiquinque... ")

¹³¹ Monumenta Catarensis, knj. II, isp. 28.

¹³² Stat. Cath., cap. 418

¹³³ Г. Чремошник, Которски дукали и друге листине, Гласник Земаљског музеја БиХ, књ. XXX, Сарајево 1927, стр. 139.

¹³⁴ Stat. Cath, cap. 423 ("...homines, sint ipsius in perpetuum et maneant in loco, seu villa ubi prius steterunt, et habeat domum, et hortum cum..., dictos homines non posit illo modo in hoc molestare")

штва Грбља од стране властеле која је досељавала и прихватала албанско и друго несловенско становништво било је током читавог XIV вијека примјењивано будући да је имало законску потпору у одредби из 1339. године. При томе треба нагласити да се правила разлика између насилног и вољног настањивања Албанаца и другог зависног сељаштва у жупу Грбаљ и да је она наметала другачије права и обавезе с обзиром на различит положај ранијег и новог патрона земљишта¹³⁵.

Подаци из Балбијевог катастра из 1430. године (иначе трећег грбальског катастра), указују да су непокретности у Грбљу у првим деценијама XV вијека имали претежно которска властела (највише из породица Буће, Мекше и Болица) и противно нормама статута¹³⁶, странци "de foris" - Венецијанци, бискупи, которске цркве и манастири.¹³⁷ Судаћи по тужбама упућеним Млечанима зависно сељаштво и њихови проблеми са раније досељеним несловенским становништвом су се задржали у XV вијеку. О новом масовнијем досељавању несловенског становништва у ова подручја почетком XV вијека нема дециднијих података. Извјесно је да је положај Жупљана и без те додатне околности био тежак. Доласком Млечана, у којима је оно нашло савезника у борби против которске властеле, њихов положај у односу на XIV вијек је промијењен. Ипак најтачније би било рећи да је њихов положај у знатној мјери зависио од политичких прилика на том подручју те да је стога осцилирао- од револта против которских земљопосједника до предаје Турцима.

---

¹³⁵ Stat. Cath, cap. 418 ("... dicto Arbanenensi terminum quindecim dierum... qui si sortem infra dictum terminum... solvat patrono terre, ubi dictus Arbanensis steterit yperperos vigin-tiquinque...")

¹³⁶ Stat. Cath, cap. 419, De consuetudinem Zoppe de Gherbili et aliarum contratorum Communis ("...nulla alia persona nec potest habere aliquem partem in Yoppa nostra de Gherbili, vel in alijs contratis...")

¹³⁷ И. Стјепчевић, оп. цит, стр. 30, М. Милошевић, *Ставови грбальских побуњеника XV стољећа од револта против которских земљопосједника до предаје Турцима*, Гласник ЦАНУ, II, књ. 1, 1975, стр. 25-47.

ПРАВНИ РЕЖИМ НА ТЕРИТОРИЈИ КОТОРСКЕ КОМУНЕ

Изворни подаци показују да је правни режим на земљи и становништву которске комуне у XIV вијеку био хетероген. Битне разлике су постојале између правног режима на територији Граду, у Дистрикту и крајевима који су добијени од Србије. Разлике су постојале како с обзором на третман непокретности тако и с обзиром на статус људи који живе на овим подручјима. На постојање овако разуђене регулативе утицали су с једне стране привредни и политички живот Котора у XIII вијеку и измијењене просторне и демографске прилике до којих је дошло у првој половини XIV вијека.

Основно обиљежје привредном животу града кроз читав XIII и у XIV вијеку дали су веома жива трговина и занатство и аграрна производња у непосредној градској околини. У то вријеме Котор је као аутономан град био у склопу моћне српске државе и главна увозно-извозна лука. Стога се његов правни систем у том периоду уобличио под утицајем с једне стране, реципираног римског права које је долазило из других приморских и прекоморских градова са којима се трговало и, с друге, под примјетним утицајем словенског права из залеђа. Ипак, треба истаћи да је у односу на ова права которски правни режим имао својих специфичности и показивао разлике, што је разумљиво будући да на сваком подручју, па и на овом, постоје локалне специфичности и локални обичаји који су оставили видног трага у формирању права. Увид у сам попис садржаја Статута јасно показује да се током XIV вијека управо због низа конкретних специфичних ад хоц прилика которска регулатива мијењала од случаја до случаја. Управо поштујући захтјеве датог тренутка доносили су се прописи који одговарају новонасталим околностима.

Тако се у Статуту града могу истовремено наћи прописи који регулишу приватну својину у граду, специфичне квазифеудалне односе на земљи у Дистрикту између патрона земљишта и зависног и полузависног сељаштва у околни града, приватну својину сељака на ванградском подручју, колективну породичну својину на сеоским имањима, уговоре о обнради земљишта у форми слободног или насљедно везаног закупа, обрађивање црквене и манастирске земље краткорочним или дугорочним закупима земље уз закупнину изражену у новцу или натури, поди-

јељена овлашћења и обавезе патрона и непосредних обрађивача земље у крајевима добијеним од Србије, при чему се прави разлика између затеченог становништва и досељеника који су вољно или насилним путем дошли на земљиште које обрађују¹³⁸.

Територијални развој которске комуне и по том основу измијењена структура становништва у знатној мјери су промијениле постојећу и утицале на формирање нове статутарне регулативе. Сматрају се за приоритетан разлог измјене правних прописа током читавог XIV вијека. Которска општина је све до момента додјеле нових подручја била, као и сви ондашњи приморски градови, са оскудицом земље, упућена на занатство и трговину као основицу свог развоја. Добијањем плодних житница од Србије и стратешки важних мјеста за контролу караванске трговине све моћнија властела налази у њима сигуран извор додатног богаћења. Подручја се за разлику од свих осталих на градском територију проглашавају феудом општине на којему се уводи специфичан аграрно-производни режим примјерен приморским градовима. Сво становништво затечено на феуду је постало зависно сељаштво-кметови са специфичним положајем у односу на зависне људе у другим областима Оно се је у односу на постојеће становништво которске општине разликовало по поријеклу, начину на који је постало зависно и по обавезама које је имало према Општини и патронима земљишта који су их добили. Имајући то у виду Општина је Статутом гарантовала особена права које је оно као српски живаљ имало по наведеним основама. Њихова друга права током XIV вијека властела није поштовала већ се више водила потребом заштите сопствених класних и имовинских интереса са тих подручја, што је, како смо већ претходно навели, изазивало њихово стално незадовољстава и отворени отпор у XV вијеку.

Досељавање, боље рећи довођење новог зависног становништва на већ стално настањен которски феуд, или пак насилно досељавање тих простора чињено од Албанаца и дошљака из других крајева угрожавало је матично словенско зависно сељаштво. Било је обесправљено будући да му је основно право на дом, окућницу и право прибирања прихода са земље за своје потребе и потребе своје породице било ускраћивано. У том погле-

¹³⁸ О сложености својинских односа на земљи у Котору у XIV вијеку види код: Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Коћору у XIV вијеку*, Никшић 1992, стр. 255.

ду словенски кметови током XIV вијека нијесу добили заштиту од которске комуне. Управо је комуна, односно владајући слој који је имао "in perpetuum possidendo" ове просторе и људе на њима, доношењем прописа којим озакоњује такво стање учинила да се они још више осјећају угроженима. Уз сталну годишњу обавезу плаћања четири гроша годишње которској општини умјесто рибе која се носи српском краљу, обезбјеђивања хране за ректоре и судије када у вршењу официјелних обавеза дођу у Жупу, Грбљанин није био сигуран може ли остати на земљи на којој живи и зарадити онолико колико му је неопходно да уз, плаћање обавеза, обезбиједи својој породици егзистенцију. У приговорима на понашање которске властеле послатим Венецији почетком XV вијека Грбљани су наводили да »нијесу у стању платити ни старе дугове јер су сиромашни, а да има и таквих који не могу намирити нити редовно годишње дуговање«. ¹³⁹

У овом случају Општина се понашала као прави феудалац, занимало је убирање дажбина од сваког зависног сељака. Уколико то не може остварити непосредно од кмета обавезу је преносила на патрона који је обавезан да јој плати износ од двадесет пет перпера за сваког човјека који се налази под његовом влашћу не улазећи притом у питање правног основа настањивања зависног сељака (Албанац насељен по основу ступања у зависан посаднички однос, одбјегли кмет несловенског поријекла са туђег имања, насилно досељени Албанац или дошљак из других подручја).

Од 1339. године зависно сељаштво у Грбљу и другим крајевима добијеним од Србије (Жупљни, Албанци, досељеници из других крајева) изједначено је и имало исте феудалне обавезе према Општини које су се састојале у плаћањима, давањима и чињењима. Обавезе према патронима су биле различите за Грбљане и досељене. Грбљанин је био обавезан на сталну годишњу и у натури изражену обавезу давања пет стари жита патрону док је обавеза посадника према патрону уговором регулисана и ствар је њиховог међусобног договора¹⁴⁰. Оваква законска регулатива односа на земљи у Грбљу је, упркос доста сличности са сусједним приморским градовима, ипак особена¹⁴¹. Широка

¹³⁹ Г. Чремошник, Которски дукали, оп. цит., стр. 196.

¹⁴⁰ Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору*, оп. цит. стр. 224.

¹⁴¹ D. Roller, *Аграрно-производни односи на подручју Дубровачке републике од XIII до XV в.*, Загреб 1955, стр. 352.

лепеза различитих правила настала у покушају тражења оптималних рјешења насталих проблема имала је као подлогу и просторну и демографску одредницу.

За територије у околини града и у которском Дистрикту су важили особени прописи, различити и од Града и од осталих пољопривредних подручја општине. Правни статус обрађивача земље на овом подручју које је било претежно у посједу слободних сељака и которске властеле био је различит. Земље у приватној својини властеле обрађиване су махом од зависних људи - посадника или пак од слободних селхјака у форми дугорочног или краткорочног закупа по стандардима за обраду земље које је утврдила општина. Посадник је зависан човјек власника земље, везан за земљу са правом становања, исхране и издржавања за себе и своју породицу. Обично су били из словенског залеђа, како нам то показују имена из сачуваних исправа у којима се помињу посадници из которског Дистрикта. Браћа Примиловићи, Богоје Бракович, Милош Босанић, Братан Ратонић, Јурије Цивоња, Иван из Црног Плата су само неки од которских посадника који су били предмет располагања мортис цауса¹⁴² и разних правних послова својих господара, почев од залагања¹⁴³, даровања¹⁴⁴, продаје уз земљу коју обрађује и на којој живи¹⁴⁵ и низ других¹⁴⁶.

Средином XIV вијека одлуком општинских власти је, како смо то већ навели, структура становништва на овом подручју измијењена тиме што је зависном и другом сељаштву из околине под статутом прописаним условима дозвољено досељавање у град¹⁴⁷. О томе да је доношење овакве одлуке изазвало потешкоће у пракси и да је поремећена економска равнотежа за потребном радном снагом у селу и граду свједочи нова статутарна одредба из 1359. године. Процес миграције зависног сељаштва из

¹⁴² Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 328 ("...cum duabus domibus posanicorum et de hominibus de Caueci...")

¹⁴³ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 441, 685, 640 ("...apigno Marino Mesce hominenu meum Petrum de Cerniplato...")

¹⁴⁴ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 1288 ("...dono...omnis villanos meos, quod de cetero sibi seruiant...")

¹⁴⁵ Monumenta Catarensia, knj. II, isp. 110, 168 ("...villam meam de Mercouvec cum hominibus, ...").

¹⁴⁶ Monumenta Catarensia, knj. I, isp. 328, 1184, 1271; Monumenta Catarensia, knj. II, 1516, 1245

¹⁴⁷ Stat. Cath, cap. 225

села у град доношењем ове одредбе је окончан у корист Града. Которским грађаниума су постали они зависни сељаци који испуњавају статутарне услове а нијесу у року од пола године од дана доношења поменуте одредбе тражени од својих претходних патрона¹⁴⁸.

Ове статутарне одредбе интервентне природе у знатној су мјери утицале на демографске и укупне прилике у граду. Становништво је знатно ојачано словенским елементом из залеђа које је уз слој пучанског становништва постало временом значајан ограничавајући фактор богаћења которске властеле. Класне сукобе током седамдесетих и осамдесетих година XIV вијека условљавало је управо пучанско становништво са новодосељеним које је економски ојачало и тражило учешће у власти¹⁴⁹.

Осим овог врло значајан утицај досељеног становништва долазио путем новосклопљених породичних веза (женидбе, удаје). Устаљене навике и обичаји сеоског становништва везани за мироз трансформишу се према правилима који су важили у граду, али у неким детаљима остају, зависно од договора странака. Исто важи и за обавезе младожењиних родитеља, као и права жена у погледу имовине и остваривања права на суду. У свакодневном правном животу поштује се статутарно правило (стату-та "et leges civitatis Cathari") "и обичај ("usum", "consuetudinem", "usum et consuetudinem") уколико није у супротности са њим¹⁵⁰.

Уз наведено треба истаћи и то да је насељавање новог становништва неминовно уз правне морало унијети новине у културни живот града. Уз постојеће стране културне утицаје преношене од нотара и разних других службеника и емисара из Италије, Леванта и других развијених средина¹⁵¹ стигли су са досељеницима у нешто модификованом урбаном облику традици-

¹⁴⁸ Stat. Cath, cap. 229.

¹⁴⁹ Види: Е. П. Наумов, *Народно восстајание в Коттору и котторское областии 1380. године*, Москва 1966, Академија наука СССР, Записи словенског научног института, том XXX; Г. Новак, Прилог питању о класном карактеру средњовјековног друштва далматинских комуна, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 1976. XIII.

¹⁵⁰ Више код: Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правног живојиа приморских градова*, Подгорица 2002, стр. 190; Ј. Даниловић, Дубровачки Статут и "consuetudo", Анали Правног факултета у Београду, 1975/1-2, стр. 1-25.

¹⁵¹ О томе више код: Ј. Хојзинга, *Јесен средњеј века*, Матица српска, Нови Сад 1991; Г. Острогорски, *Привреда и друштво у Византијском Царству*, Сабрана дјела, књ. II, Београд 1969, стр. 87; С. Ђирковић, *Историја Босне*, Српска књижевна задруга, Београд 1964; Р. Ђук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Просвета, Београд 1986.

онални словенски елементи¹⁵². У новонасталим условима елементи и једне и друге културе су се међусобно прожимали стварајући културни амалгам који је већ од тог времена чинио ово подручје особеним у многим сегментима.¹⁵³

ЗАКЉУЧАК

Римска цивилизација која је у основи постојања и развоја Котора и свих осталих приморских градова и комуна на јужнојадранским обалама је у вјековима трајања на овим просторима надграђивана разним културним утицајима. Као геолошки слој на њу је наслаган прво византијски, а потом у зрелом средњем вијеку, на римској и византијској традицији изграђеног *ius commune*, млетачка утицај.

С друге стране изузетан значај за свеукупан живот Котора као најразвијенијег приморског средишта средњовјековне Србије, као и за околне градове и области, имало је словенско становништво, култура и традиција, који су то чинили на овим просторима у континуитету старом више вјекова.

Постојећи романски, византијски, словенски и млетачки континуитети и културни утицаји у развоју которске комуне дограђивани су и дошли до посебног изражаја у XIV вијеку, периоду њеног највећег привредног успона и друштвеног развитка. Доминантни копнени културни појас који је олакшао спајање и прожимање словенских са осталим утицајима је био териториј који је Котор добио од Србије. Други, у односу на претходни не мање важан, био је прекоморски културни појас који је стизао свакодневним поморским трговачким трансакцијама домаћег становништва и странаца из италијанских и других приморских градова. Реципиран је у которско право и робоновчане токове града преко јединствених правила *ius commune*-а са Медитерана.

Усљед великих политичких и културних претурбација у Котору у XIV вијеку настајало је наизменично повлачење једног и ширење других утицаја, да би се крајем вијека зауставило и уко-

---

¹⁵² Сличан процес одвијао се у другим далматинским комунама. Види код: А. Цвитанић, *Словенски љавни елементи у сјајноутиарном уређењу* Пољица, Брача и Сплита, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 1963/1, стр. 35-59.

¹⁵³ О романским утицајима у језичкој култури Црне Горе види код: В. Липовац-Радуловић, *Романизми на јалу Црне Горе*, књ. I, *Југоисточни дио Боке Котворске*, Обод, Цетиње 1996, стр. 280; књ. II, *Будва и Пашировићи*, Обод, Цетиње 1998, стр. 350.

ријенило у пуној снази. Приоритетни културни утицаји из залеђа и приморских градова, коју су долазили у комуно посредно или изворно, су се прелазећи преко старијих поменутих слојева прилагођавали у потпуности которској средини, постајући њен саставни дио.

Кључни моменти у културним дешавањима у Котору су почетак, средина и крај XIV и почетак XV вијека. Просторно проширење которске општине подручјима добијеним од Србије почетком XIV вијека и по том основу измијењена структура становништва, демографска кретања и миграције до којих је дошло средином XIV вијека, и пад Котора под млетачку власт унијели су крупне новине у правни, политички и културни живот комуне.

Првобитни статут Града донијет на самом почетку XIV вијека је сукцесивно прилагођаван новонасталим потребама становништва, ојачалог града и политичке врхушке у њему током читавог стољећа. Преовлађујући утицај на обликовање правног система комуне имале су измијењене прилике у привредном и политичком животу које су услиједиле након масовнијег досељавања становништва у град Котор и околину, градско становништво романске провинцијенције допуњено је одлукама општинских власти новим словенским и несловенским становништвом различитих занимања. Насељавајући се у град оно је донијело низ особености из патријархалног породичног живота и обичаја средина из којих долазе. Попуњавајући градске службе и бавећи се самостално уносном трговином и занатима досељеници постају савезници постојећем трговачком и занатском слоју из реда пучана у борби за остваривање њихових политичких права.

Почетком XV вијека уз словенизирану романску властелу, занатлије и трговце, которска комуна је била насељена претежно зависним и слободним словенским и албанским живљем које се бави земљорадњом у пољопривредном атару општине. Доласком под власт Венеције почиње борба за побољшање положаја зависног сељаштва. Ово становништво се позива на старе привилегије остварене у временима припајања ових територија которској општини. У својим настојањима српско сељаштво је уз помоћ Млечана успјело, при чему је статут, као основни нормативни акт комуне, трпио значајне измјене и допуне.

Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ

POPULATION STRUCTURE THE COMMUNITY OF
KOTOR IN THE XIV TH CENTURY

Summary

In the Community of Kotor of the XIV th century there were distinguished three spatial and demographical wholes. The first whole was the very City based on Roman traditions; the letter was a District territory out of urban walls intended to agricultural, and the third one represented by the territory given to Kotor by Serbia, exsploating agriculture area. The City was populated bgy nine hunderd families, out of which one ninth are of Nobile Roman origines. They were the holders of authority in the Community of Kotor. The rest of population mainly of Slovenian origin holding minor offisers, retaile trade, crafts and servicies. Economic activities were carried out by domestic et especially foreign merchants who often moved to Kotor during the XIV th century. The District was populated by the Slovens and independent people, being of Slovens origin, from the farther inland of Kotor. In the area being the feud Community of Kotor there lived dependent peasantry of serbian origin. Dependent population brought to these places were mainly the Albanians and others.

By the half of the XIV th Community of Kotor allowed more massive movement to the city from District. After the plague the City was left without labours, the Community decided to populate the City. Roman population was added by the Slovenian and non-Slovenian inhabitants of different occupation. They brought the same specific features from traditional family, life and customs they used to live. Being employed in officies and doing independent profitable trade and crafts newcomers became alleis to the existing citizens fighting for there political rights.

The Roman population, coming Slovenian and non-Slovenian, serbian dependent paesentry from the areas of Kotor Community contributed a lot to the canges of legal and cultural life of Medieval Kotor. Many marriages made with people from other places and many mutual bussines and family connection brought to the different cultures in this area. Governing authority, both foreing and domestic

merchant and craftsman with business customs, dependant and independent population, slaves, peasantry with their old and new reception customs made a wide structure of the citizens of Kotor in the fourteenth century. The legal life in the City was carried out within the range of the traditional and modern elements of culture adjusted to actual development needs. New elements were brought and conditioned by population, merchants and craftsmen. Their demands were successively, in the course of the XIV th century, according to new conditions and achieved goals, were normed in Statute.

In the beginning of the XV th century along with slovenized Roman authority, the Community of Kotor was populated by the merchants and craftsmen of slovene origin, dependent and independent Slovenians and dependent Albanian agricultural people. When the Venetians came, the fight for better conditions of peasants started. In their efforts the Slovenes peasantry, aided by Venetians, managed to make their position better. The Statute of the City suffered a lot of changes and amendments.

